

УДК 271-5-675(477)

І. Бойко

СУЧАСНИЙ ПРАВОСЛАВНО-КАТОЛИЦЬКИЙ ДІАЛОГ У КУЛЬТОВО-ОБРЯДОВІЙ ПЛОЩИНІ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Розглянуто сучасний стан православно-католицького діалогу у культово-обрядовій царині в українському контексті. З часу відходу християнських конфесій від принципу «сотириологічного ексклюзивізму» спостерігається позитивна екуменічна динаміка. Окреслено основні площини культово-обрядової взаємодії, практика яких здійснюється у повсякденному служінні. Охарактеризовано їх практичне наповнення, визначено перспективи та тенденції розвитку православно-католицького діалогу в сучасній Україні.

Ключові слова: культ, обряд, конфесія, Церква, діалог, таїнства, Літургія, сопричастя.

MODERN ORTHODOX – CATHOLIC DIALOGUE OF RELIGIOUS-RITUAL PLANE: UKRAINIAN CONTEXT

The current state of the Orthodox-Catholic dialogue in the field of cult-ritual in the Ukrainian context reviewed. Since the departure of Christian denominations of the principle of «soteriological exclusivism» a positive ecumenical dynamics observed. Outlined the basic plane cult-ritual interaction, which the practice in everyday service. Characterized their practical content, defined perspectives and trends of development of Orthodox-Catholic dialogue in modern Ukraine.

Keywords: cult, ritual, confession, Church, dialogue, sacraments, Liturgy, communion.

В кінці XX – початку XXI ст. зростають загальносвітові екуменічні ініціативи (в дусі II Ватиканського собору, спільних змішаних православно-католицьких богословських комісій, міжправославних зустрічей тощо), в яких Україна постала відповідною емпіричною лабораторією міжконфесійних відносин, з притаманною їй онтологічною природою синтезу двох богословсько-догматичних та обрядово-культових традицій – православ'я та католицизму, які немов «червоні» й «чорні» барви вишиті на релігійно-конфесійному полотні

українського духовно-культурного простору, творять власну, автентичну модель співіснування в Україні.

Відбувся відхід від стереотипів «сотеріологічного ексклюзивізму» (можливість спасіння лише в середині Католицької церкви) та оновлення (*aggiornamento*) дозволив Католицькій церкві загалом і Східним католицьким церквам зокрема (до прикладу УГКЦ) стати відкритою до християнського світу.

До порівняння, точкою відліку екуменічним перспективам у Православній церкві були спільні візити до Єрусалиму («епохальна» зустріч з часів Флорентійського собору 1439 року) в січні 1965 року патріарха Константинопольського Афінагора I та Папи римського Павла VI, які завершилися зняття т.зв. «анафема 1054 року». Проте, як у Католицькій, так і Православній церквах залишилось багато нерозв'язаних вузлів протистояння: богословсько-догматичний та обрядово-культурний площині. Центральне місце у контексті даної проблеми на сьогодні займає «український формат» православно-католицького діалогу, що й визначає актуальність окресленої проблеми. Об'єктом нашого дослідження є культурно-обрядові практики та особливості їх здійснення в українському конфесійному житті. Мета роботи полягає у комплексному історико-релігієзнавчому, богословсько-філософському аналізі спільних та відмінних рис культурно-обрядових практик, які визначають стан православно-католицького діалогу в сучасній Україні. Досягнення поставленої мети зумовило постановку та вирішення таких завдань: аналіз обрядових традицій, літургії, головних християнських таїнств в контексті православно-католицького діалогу в Україні, їх компаративний аналіз й, виходячи з цього запропонувати шляхи реалізації видимої єдності християн.

Після стрімкого інституційного становлення, реституції церковного майна, православно-католицькі спільноти України взяли за осмислення власної ідентичності й пошук шляхів мирного співіснування у поліконфесійному середовищі. Власне повернення до конфесійних витоків актуалізувало культурно-обрядовий аспект конфесійного життя країни. Особливо це стосується т.зв. «групи» церков національного спрямування – УПЦ КП, УАПЦ та УГКЦ, меншою мірою УПЦ котра позиціонує себе як складова РПЦ. Зазначимо, що й РКЦ в Україні здійснила ревізію обрядово-культурних практик, врахувавши мовне питання під час меси та власної ідентичності.

Саме визначення суб'єктів православно-католицьких відносин в Україні зокрема та й світі загалом органічно поєднане і взаємозалежне із конфесійно-релігійною ідентичністю певної спільноти.

Попри багатоманіття церковно-релігійних формувань України за останні десятиліття, суб'єктами окресленого нами дослідження будуть виступати традиційні православні та католицькі спільноти України, а саме: УПЦ, УПЦ КП, УАПЦ, УГКЦ, РКЦ.

З'ясувавши питання визначення суб'єктів відносин й віддавши перевагу національно спрямованим церквам досліджуваного нами питання, спробуємо розкрити власне культово-обрядову особливість православних та католицьких церков в Україні, прослідкувати основні тенденції, динаміку й перспективи екуменічної співпраці у даній площині.

Категоріально-понятійний апарат досліджуваного нами питання містить загальні релігієзнавчі поняття: «обряд», «ритуал», «культ». Вони мають багатовекторне трактування й застосування у бутті сучасної людини. Обрядові форми Літургії, які найбільш поширені в Україні, укорінені в двох традиціях: латинський обряд (РКЦ в Україні) та візантійський обряд (УПЦ, УПЦ КП, УАПЦ, УГКЦ).

Система традиції, успадкованої від витокових основ церкви, зазначає Я. Пелікан, мала не догматичну, а літургійну форму (напр. традиція – латинська (римська), грецька (візантійська) – київська (кирило-мефодіївська – авт. І.Б.)). Тому, причинами розколу між східним та західним християнством (православ'ям та католицизмом) були насамперед різні традиції, що віками формували обидві Церкви: інша Літургія, інше право, різниці у доктрині. Історія християнської традиції постає «історією критичного перегляду традиції, спричиненого не внутрішньою динамікою власне традиції, а людьми «ззовні», що ставили під сумнів низку неперевіраних постулатів традиції» [13, с. 101]. А отже, традиція в системі обрядово-культовій комунікації керується певними нормативними положеннями, документами церкви (догми, конституції, декрети, катехизми, компендіуми і под.): «Компендіум соціальної доктрини Церкви», ККСЦ, ККЗЦ, Моральний катехизм, Катехизм Православної церкви тощо.

Важливу групу літургійних джерел становлять нормативні акти, які стосуються богослужіння: постанови соборів, синодів, окремих єпископів, монастирських капітул (Замойський собор (1720 р.), Митр. Іларіон «Як правити Св. Літургію. Практичні вказівки Священникам пр. Богослужені» (1952 р.); рішення II Ватиканського собору (1952–1965 рр.; Благовісник Верховного Архієпископа візантійсько-слов'янського обряду (вибране) (1965–1966 рр.); Інструкція застосування літургійних приписів Кодексу канонів Східних Церков; Рішення і постанови Синодів УГКЦ (1989–1998–2006 рр.); Послання

Синоду Єпископів Києво-Галицького Верховного Архієпископства про літургійні питання (2007 р.); Рішення міжправославних зустрічей (Баламанд, 1993 р.), Соціальна концепція РПЦ (2001 р.) та ін.), а також акти парафіяльних візитацій. Ці матеріали також мають великий ступінь інформативності, бо їх метою була реакція на актуальні потреби церкви у царині богослужбового життя. Оскільки в ХХ ст., УАПЦ, УГКЦ були заборонені, то деякі церковні документи, які нормують богослужбове життя було видано за кордоном в діаспорі.

Для належної відправи православних та католицьких богослужінь у 90-х роках ХХ ст. з'явилась потреба у літургійних текстах. Пособорова тенденція (відхід від Тридентського уставу) у католицизмі – переведення богослужіння на національні мови, поставила проблему літургійних перекладів й загострила полеміку між «латинниками» / «восточниками» в УГКЦ. Згідно з постановою Синоду греко-католицької церкви, офіційною літургійною мовою залишається церковнослов'янська, однак літургійні тексти цією мовою не видають, а перекладаються українською мовою (дві основні «редакції»: тексти, перекладені за патріарха Йосипа Сліпого в Римі, і переклади василіан, найвагомим з яких є «Молитвослов»)[14].

Православні церкви України (УПЦ КП та УАПЦ) поступово перейшли на українську мову літургії, проте у більшості парафій УПЦ (особливо Лаври (Почаївська, Києво-Печерська) діє релігійна цензура – більшість літератури російською мовою, жодної Біблії українською мовою, на служби за здоров'я, літургії від інших конфесій не приймають.

Поряд з літургійними текстами для належного звершення богослужіння існують уставні норми: Типікон (сформований у серед. XVII ст. Петром Моголою на основі Єрусалимського), Тріюдь, Мінеї, Октоїхи в УПЦ КП, УАПЦ, УГКЦ та Тридентська Меса («екстраординарна» зі змінами 1962 р.), пособоровий «Новий чин» або *Novus Ordo Missae* («ординарна» введений 1969 р.), затверджені папою Бенедиктом XVI у 2007 році як дві форми відправи меси Католицької церкви. Вказані документи церков чітко регламентують перебіг літургії (меси). Сьогодні в УГКЦ не користуються традиційним уставом богослужінь, його витіснив Типікон о. Ісидора Дольницького (Львів, 1899 р.), згодом перевиданий під назвою «Устав Богослужінь вечірні, утрени й Божественної Літургії як додаток до Типика Дольницького» (Рим, 1944 р.). В УПЦ обрядову реформу Петра Могилы примусово (під впливом РПЦ) замінили на літургійну реформу патріарха Никона (1666–1667 рр.). Спільною сьогодні для УАПЦ, УПЦ КП та УГКЦ є відправа т.

зв. «модернізованої» Пассії або «Чину Божественних Страстей Христових».

Візантійський обряд (УГКЦ, УАПЦ, УПЦ, УПЦ КП) у відправі Служби Божої вживає двох літургійних формулярів: Літургії св. Івана Золотоуста і Літургії св. Василя Великого (з часом дані літургії зазнавали змін та модифікацій, до прикладу вставки: «Єдинородний Сине», Трисвятоє, Символ віри. Проте євхаристійна анафора залишилася незмінною). Обрядово-культурні звинувачення православними католиками: «що не співають «Алилуя» у Великий піст; не дотримуються посту по суботах; celibат, а найбільше – за використання опрісноків (прісного хліба) у Євхаристії» [3].

Після Берестейської унії (1596 р.) УГКЦ зберігає часткову обрядовість Київської митрополії з впливами латинського обряду. В результаті виникли два табори: «прихильники латинського обряду – латинники або західники» та «захисники східного обряду – візантійці», а до службників і інших богослужбних книг почали входити нові практики і рубрики, не раз запозичені з «римського міссалу».

З'ясувавши специфіку, особливості візантійської та латинської традицій у Літургії (Месі), проаналізуємо таїнства як семантико-семіотичну структуру культово-обрядових практик.

І православна, і католицька церкви визнають 7 головних таїнств християнства: хрещення, миропомазання (конфірмація), євхаристія (причастя), покаяння, елеосвячення (соборування), священство, шлюб. Проаналізувавши головні богословсько-догматичні документи Католицької та Православної Церков [1, 5–10, 12–14], згідно класифікації таїнств, «найважливішою групою є таїнства пов'язані із прийняттям у лоно Церкви та підтримання зв'язку з Ісусом Христом» [12]: хрещення, миропомазання, євхаристія – т.зв. таїнства втаємничення, посвячення.

В сучасній Православній церкві, дані таїнства як і в епоху раннього християнства, існують невіддільно, «зберігаючи послідовну єдність» (І. Меєндорф та Й. Зізіулас). Натомість в Католицькій церкві, ці таїнства відокремлені, що на думку сучасного католицького теолога М. Кунцлера створює значний розрив класичної еклезіологічної послідовності таїнств посвячення, тому: «ідеальним у богословському аспекті розв'язком видається запозичення східної єдності обряду втаємничення: того кого хрестять, одразу ж і миропомазують незалежно від віку» [11].

Хрещення, миропомазання, євхаристія – есенційні точки християнського Таїнства. З еклезіального погляду хрещення – впроваджує,

вводить у церкву, миропомазання – встановлює місце особи у церкві, а євхаристія об'єднує членів церкви в одне Тіло Христове.

Таїнство хрещення у сучасному католицизмі здійснюється через обливання водою (РКЦ), а у православ'ї – триразове занурення у воду (УПЦ). Крім того, в католицизмі вік для хрещення 7–12 років, а у православ'ї – вік немовляти. Зазначимо, що в УПЦ КП, УАПЦ децю відійшли від суворих канонів і часто практикують обливання водою як немовлят так і дорослих, а УГКЦ, зберігаючи візантійську традицію, практикує хрещення немовлят.

Відмінним також є трактування суті таїнства хрещення: Католицька церква визнає хрещення всіх християн, а в Православній є диференціація – на «канонічних» і «неканонічних».

Свого часу Конференція Єпископів України (латинського обряду) зверталася до Бенедикта XVI з проханням про диспензу (звільнення) для українських вірних, охрещених в Православній церкві про надання можливості вибору обряду. Проте, станом на сьогодні актуальним є такий шлях переходу: «згідно з приписами канонічного права, щоб вірний міг змінити східний обряд на латинський, то єпископ тієї дієцезії, до якої належить цей вірний, має звернутися з відповідним проханням до Конгрегації Східних Церков» [16].

РПЦ і УПЦ не визнають таїнство хрещення, що здійснюються в УПЦ КП та УАПЦ, проте, загалом у православної традиції, «хрещення розкольників» визнається як таїнство, ба більше, РПЦ визнає таїнство хрещення римо-католиків і деяких спільнот протестантів.

Через таїнство миропомазання віруючий християнин отримує дар Духа Святого (Рим. 8, 1 Кор. 1:21-22) і згідно православного віровчення «воцерковлюється». Різниця полягає у здійсненні цього таїнства: у православ'ї над немовлятами одразу після хрещення, а в католицизмі – над дітьми у віці 7–12 років.

Євхаристія розглядається у християнстві як найважливіше таїнство, засноване Господом Ісусом Христом на Тайній Вечері і тлумачиться Католицькою та Православною церквами як тайна (перевтілення, сутнісне перетворення через хліб і червоне вино) у «Тіло та Кров Ісуса Христа». Здійснюючи євхаристію, людина стає сопричасною, злученою із Христом. Власне, дефініція «тайни Пресвятої Євхаристії» має характер догматично-літургійний. Саме через євхаристію «єдність Церкви показується і звершується», а відтак здійснюється прагнення «плекати єдність з нез'єднаними Східними Церквами» [6].

Основна відмінність полягає у трактуванні дії євхаристії: у православ'ї під час Євхаристії молитва епikleзи, яку промовляє свя-

щеник звернена до Святого Духа (т.зв. «низхідна епikleза»), а в католицизмі – до Бога-Отця або Трійці (т.зв. «висхідна епikleза») [1].

Зазначимо, що причиною покарання великої екскомуніки в Католицькій церкві може бути допущення до Євхаристії чужого священника, «окрім випадку пред'явлення ним рекомендаційного листа свого ієрарха» [9].

У православній традиції вік причасника не є строго визначеним (може бути й одразу після хрещення), а от в «католицькій» – дитина приймає причастя, коли має певне уявлення про основи віри і розуміє відмінність між звичайним хлібом і «Тілом Христовим» (з 7 і пізніше років) [8]. У Східних католицьких церквах (прикл. УГКЦ) практикується причащення й немовлят. Відмінність є і у приготуванні самого причастя – «євхаристійний хліб»: у православних він готується на квасному (розчина) тісті, а у католиків прісний хліб – це т.зв. проблема «опрісноків». Сьогодні питання «Євхаристійного хліба» є найбільш нейтральним питанням літургійної традиції/обряду та церковної дисципліни.

Причастя у католиків здійснюється у двох формах: Тіло Христове та Тіло і Кров Христові у відповідності до місцевої церковної традиції, влади. В УГКЦ як і в УАПЦ, УПЦ, УПЦ КП причастя відбувається «Тілом і Кров'ю Христовою».

Таїнства покаяння (прощення гріхів, сповідь) та елеосвячення (соборування) у латинському обряді – індивідуальна сповідь і відповідно відокремлення священника, а у візантійському останнім часом практикується загальна (колективна) сповідь. Спільним є те, що священник відпускає гріхи від імені Бога й обітниця таємниці сповіді, яку він дає [11].

Розбіжність у трактуванні суті та дії таїнства елеосвячення (соборування) – у католиків ця практика асоціюється з вмираючим, «коли віруючий піддається загрозі смерті від хвороби або старечого віку» [8], тому й називається соборуванням. А у православ'ї – таїнство «в якому при помазанні тіла елеєм закликається на хворого благодать Божа, що ціляє немочі душевні та тілесні» [7], а відтак, має різну спрямованість у візантійському та латинському обрядах.

Таїнства «співпричастя і місії вірних» – шлюб і священство (рукоположення) у візантійській і латинській традиції мають свої особливості. Таїнство шлюбу породжує спільність двох людей – чоловіка й жінку у «одне тіло», котре стає «домашньою церквою». Особливістю православної традиції є те, що важливе місце у таїнстві займає священник, а питання про згоду наречених різняться: за грецьким требником,

наречені нічого не промовляють, а у «київській традиції» (УПЦ КП, УАПЦ, УГКЦ) і в Московському патріархаті (РПЦ, УПЦ) перейняте з українського Требника П. Могили 1646 р., промовляють як і в католицькій (латинській) традиції (РКЦ). Крім того, у Католицькій Церкві (РКЦ, УГКЦ) більш регламентована процедура легітимації шлюбу (наприклад, незавершеним визнається той шлюб, якщо «подружжя не стало однією плоттю» [10, с. 175]) й керується загальноприйнятими ККЗЦ та ККСЦ на відміну від православ'я (у кожній традиції свої приписи) в якому статеві відносини подружжя не впливають на дійсність шлюбу (приклад, життя «як брат із сестрою» вважалось взірцевим для наслідування).

Процедура розірвання шлюбу у Католицькій Церкві, яку здійснює церковний суд, є радше зовнішнім впливом цивільного права, бо остаточно «не руйнує священного союзу» [10, с. 175], а визнає, що шлюбу ніколи і не було. У православ'ї з цього приводу не має «підтвердження» цивільного розлучення. Підставою для розірвання шлюбу у Православній Церкві є перелюб, відпадання одного із членів подружжя від православ'я, медично засвідчені захворювання на СНІД, наркоманія, алкоголізм, аборт без згоди чоловіка [13, с. 46].

Оскільки анафема 1054 р. між католиками і православними була формально скасована у 1965 р., а анафема 1596 р. на Берестейському соборі між православними і уніатами в Україні залишається актуальною й сьогодні, це впливає на благодатність таїнств. Спробуємо віднайти шляхи подолання даної колізії у обрядово-культурній площині православно-католицької України.

«Не визнаючи у Православній Церкві повноти Церкви Христової, Католицька Церква у той же час визнає благодать і дієвість усіх її таїнств». В енцикліці «Хай усі будуть одно» сказано: «Церква Божа будується і зростає здійснюванням Господньої Євхаристії у цих окремих Церквах. Визнати це є вимога істини» [6]. Євхаристійне співлужіння є кінцевою метою екуменічної діяльності та відновлення втраченої 1054 року повної церковної єдності в світ й Україні.

Екуменічні перспективи: євхаристійне сопричастя, подвійне євхаристійне сопричастя, київська традиція (кирило-мефодіївська), еkleзіологія «Церкви-Сестри» є тими моделями співіснування, які дають надію на православно-католицьке зближення в сучасній Україні. Сьогодні як ніколи є актуальними слова митрополита А.Шептицького, що єдність з Апостольським Престолом «не суперечить ні літургійним обрядам, ні богослов'ю, ні канонічному праву, ні ментальності східних українських християн» [4, с 12].

Продовжуючи думку, в екуменічному дусі богослов П. Богмат наголошує: «Єдність Церкви і єдність Євхаристії зовсім не вимагає однаковості в богослужбовому ритуалі. Церква Божа, в своїй християнській свободі, вільна використовувати той обряд чи традицію, ... тоді церкви не будуть засуджувати одна одну з причини розбіжностей в обрядах» [3].

На нашу думку, вагомим кроком на шляху зближення та здійснення євхаристічного сопричастя між УПЦ, УПЦ-КП, УАПЦ, УГКЦ, РКЦ є існуючий на сьогодні, довготривалий досвід, практика спільних богослужінь (молебні, акафісти, благословення, літургії, освячення Йорданської води, Різдво Христове, вінчання, похорон, поминальні відправи, прощі, паломництва тощо) у різних обставинах духовно-релігійного життя вірян, що й підтверджує їх єдність «знизу». Видимою ознакою міжхристиянської єдності в Україні, без сумніву, можна визнати події «Революції Гідності» (2013–2014 рр.), коли спільно відбувались у Києві й по усій Україні молитовні «майдани», засвідчуючи світу єдність християн по Духу, долаючи догматично-богословські та обрядово-культові перепони.

Тому, задля поглиблення діалогічної площини між православними та католиками, вважаємо за доцільне продовжувати та розвивати спільну практику богослужінь, тим самим формувати через парохів та священників у вірян («рух знизу») прагнення «до більш свідомого євхаристічного життя, яке полягає не лише в поєднанні з Христом, але й в усвідомленні християнської єдності...» [5].

Список використаних джерел:

1. Арранц М. Евхаристия Востока и Запада [Електронний ресурс]. – М. : ICXC НІКА, 1999. – 50 с. – Режим доступу: <http://www.krest.vn.ua/biblio/eucharistia.pdf>
2. Біблія. Книги Святого письма Старого та Нового Завіту [Електронний ресурс] / Перекл. І. Огієнко. – Режим доступу: <http://www.bibleonline.ru/bible/ukr/>
3. Богмат Павло. Християнське поклоніння та розвиток Божественної літургії і її реформування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bohmnarod.ru/books/esse_pavlo/lityrgy_pavlo.html
4. Гузар Любомир. Андрей Шептицький та екуменізм / Патріарх Любомир Гузар // У пошуках гармонії / Б. Гудзяк, О. Турій. – Львів, 2001 – 40 с.
5. Димид Михайло. Висновки та пропозиції конгресу богословів УГКЦ [електронний ресурс]. – http://chs.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=193&Itemid=32

6. Документи II Ватиканського собору [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.biblicalstudies.ru/Books/VatCouns.pdf>.
7. Катехизис Православної Церкви [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.pravmir.ru/library/readbook/153>
8. Катехизм Католицької Церкви [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.catechismus.org.ua/>
9. Кодекс Канонів Східних Церков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kyrios.org.ua/vstupni-kanoni.html>
10. Конрад Р. Вера Католической Церкви. – К., 1997. – 286 с.
11. Кунцлер М. Літургія Церкви [Електронний ресурс]. – Львів, 2001. – 364 с. – Режим доступу: <http://agnuz.info/app/webroot/library/195/229/>
12. Недзельська Ю. Таїнства в Православ'ї та Католицизмі: спільні та відмінні риси [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uars.info/wp-content/uploads/2012/12/2011_59.pdf
13. Основи соціальної концепції Української Православної Церкви. – К., 2002. – 80 с.
14. Пелікан Я. Виправдання традиції. – К.: Дух і літера, 2010. – 128 с.
15. Постанови та Рішення Синодів єпископів УГКЦ (1989–1997) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ugcc.ua/documents/postanovi_sinodu_ypiskop%D1%96v_ukrainskoi_grekokatolitskoi_tserkvi_71514.html
16. РКЦ в Україні: Ми – діти одного Бога. Інтерв'ю Ірини Максименко з Архієпископом та Митрополитом Львівським Мечиславом Мокшицьким [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.credo-ua.org/>.